

TÜRK-İSLAM MEDRESELERİ VE BUDİST VİHARALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Hilal ERŞAN^{1*}, Gül AKDENİZ²

¹ Kırklareli Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Kırklareli, Türkiye
² Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul, Türkiye

ÖZET

M.Ö. VI. yüzyılda Buda önderliğinde Hindistan’da ortaya çıkan Budizm ile Türklerin çeşitli kaynaklarda IV. yüzyılda tanıştıkları, IX. ve X. yüzyıllarda ise iyice benimsedikleri söylenmektedir. Buda’nın öğretilerini yaymak için gezici Budist rahiplerin ibadet, eğitim ve konaklama amaçlı başlangıçta mağaralarda oyularak yapılan viharalar zamanla kendine özgü bir mimari meydana getirmiştir ve bu mimari etki Orta Asya’ya kadar uzanmıştır.

İslamiyet’in kabulünden itibaren birer eğitim kurumu olarak kurulan medreselerin ortaya çıkışı hakkında ise farklı görüşler vardır. Bu çalışmada, Orta Asya’da Budizm’in yayılmasından sonra, Budist viharaların ‘Nevbahar’ adı verilen külliyele dönüşürülmesiyle birlikte medrese mimarisinin öncüsü olduğu görüşü üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Budizm, Orta Asya, Medrese

ABSTRACT

In the 6th BC Buddhism, which emerged under the leadership of the Buddha, Turks met with Buddhism in 4th century and Buddhism was adopted well in 9th and 10th centuries. The viharas were originally constructed by carving in the caves for respond necessities such as worship, education, and accommodation of the traveling Buddhist monks to spread the Buddha's teachings. The results of this interaction naturally show itself in the architectural field to the Cebtral Asia.

There are different opinions about the emergence of the madrasa. One of them is that after the spread of Buddhism in Central Asia, Buddhist viharas are converted to the complexes called 'Nevbahar', which is an example of madrasa architecture.

This study aims to examine the interactions and changes in the context of architectural styles - specifically madrasa buildings - after the Turkish communities were met with Buddhism.

Keywords: Buddhism, Central Asia, Madrasa

*hillzkn@outlook.com, <https://orcid.org/0000-0002-9096-6903>

1. GİRİŞ

M.Ö. VI. yüzyılda günümüzdeki Hindistan sınırları içinde kalan Magadha Bölgesi (Antik Hindistan'da Bihar Bölgesinin güneyine verilen ad.)'de ortaya çıkan Budizm Baharat Yolu üzerinden ticaret aracılığıyla ve Budist rahipler vasıtasıyla Afganistan ve İran yönünde yayılarak Çin'e kadar ulaştırılmıştır. Günümüze kadar yaşayan Budizm inancının başarılı olma nedenlerinden biri sistematik olarak kurdukları 'Vihara' denilen eğitim ve ibadet kurumlarıdır. Plan bakımından bir orta avlu ile etrafındaki Budist rahip hücrelerinden oluşan viharalar, işlevsel açıdan eğitim ve konaklamaya uygun olarak tasarlanmıştır. Budizm eğitiminin verildiği ve yatılı Budist rahiplerin kaldığı yapılar olmasının yanında, gezici rahiplere de konaklama imkânı tanıyan 'Buyan' veya 'Vihara' (manastır) adı verilen bu kurum ve yapıların işleyişi, Türklerin ileride kuracakları medreselere benzemektedir.

IV. yüzyılda Budizm ile tanışan Türkler, zamanla bu dini benimsemiş ve Belh, Buhara, Semerkant gibi şehirlerde Türk-Budist Külliyesi diyeceğimiz, 'Nevbahar' adı verilen külliye yapıları kurarak günümüze kadar ulaşan medreselerin ilk örneklerini vermişlerdir [1].

2. BUDİZM VE ORTA ASYA

Brahmanizm ve Hinduizm dinlerinin temeli, Hindistan'daki dini oluşumların en eskisi sayılan Veda¹ dini ya da Vedizm, Brahman Hint edebiyatının en eski kaynaklarını oluşturan Veda Metinleri'ne² dayanır. Savaşçı bir toplum olan Ariler Orta Asya'dan Hint kıtasına yaklaşık M.Ö. 1500'lerde gelmiş ve kıtaya yerleşmişlerdir. Ariler Hint kıtasında savaştıkları ve esir aldıkları Dravid kökenli koyu tenli yerli halka, Dāsyu adını vermiş ve bu kelime zamanla kötü ruhlarla savaş anlamında kullanılmıştır. Rıgveda'nın (Veda metinlerin ilk ve en önemli bölümü) bazı

¹ Veda, M.Ö. 2000-2500 yılları arasında günümüz Hindistan'ın kuzeydoğusuna (Pencap, Yukarı İndüs Havzası) akın eden Arilerin dinidir. Kaynağı, "Hint-İran" özelliği taşıyan düşüncelere kadar gider. Bazı temel kavramlara inanma, ikili kutsal düzen –daivalar ve asuralar–; öte yandan ateş kültü, hayvan kurban etme, soma kurbanları gibi. Hint kültür tarihinin ilk ana kaynakları olan Vedalar ise Veda Tanrıları için yazılmış olan ilahiler (Mantralar) külliyyatıdır [6]. Veda sözcüğü "bilgi" anlamına gelmektedir. Muller, Vedalar'ı "manevi bilgi şarkıları" olarak adlandırmaktadır. Dört temel Veda metni vardır. Bunlar; 1- Rıg-Veda (İlahi Bilgisi), 2- Sâma-Veda (Melodi Bilgisi), 3- Yacur-Veda (Kurban Bilgisi) 4- Atharva-Veda (Sihir Bilgisi)'dir [49].

² Brahmanların kutsal saydıkları kitaplarından olan Vedalar, günümüzde Hinduizm'de hâlâ önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle Rıgveda kitabı, kuzeybatı Hindistan kültürüne ilişkin en önemli kaynaklardan birisidir. Buda'dan önceki dönemde Vedalar (Kutsal metinler) ilk kez yazıya geçirilmiştir. Vedalara inananlar kurban keserlerdi, kurbanları en güzel kesenler ise Brahman rahiplerdi. Veda kitaplarını kullanan Brahman rahipler halk arasında önemli yere sahiplerdi ve Tanrı ile insanlar arasında bir köprü vazifesi gördüklerini iddia ederlerdi.

yerlerinde Arilerin Dâsyularla olan savaşı ve bu savaşta onları nasıl öldürdükleri anlatılır. Bu yüzden kast sisteminin Arilerin yerli Hintlilerle temasa geçmelerinden sonra doğduğu düşünülür [2]. Hinduizm dinî zamanla değişime uğramış ve M.Ö. VI. yüzyılda iki temel hareketin etkisinde kalmıştır. Bunlar Jainizm³ ve Budizm'dir. Başlangıçta bir düşünce hareketi olarak doğan Jainizm ve Budizm daha sonra farklı dinler olarak kabul edilmişlerdir. Her iki dinin de temeli alışılmış anlamda 'Mevcut Tanrı'⁴ kavramına karşı gelişmiştir. İki dini hareket de, tanrıların yardımına başvurmaksızın Samsara (tenasüh-ruh göçü, yeniden doğuş) Çarkı'ndan kurtulmayı ve Moşka'yı (kurtuluşu) kazanmayı hedeflemektedir.

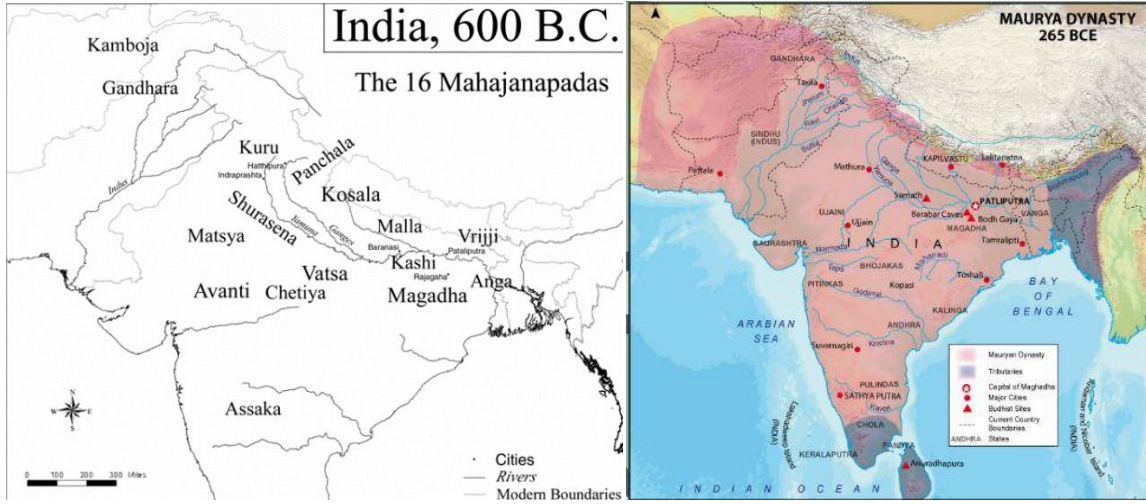
Jainizm dini, (M.Ö. VI. yüzyıl), Brahmanizm dinine tepki olarak ortaya çıkan Brahmanların otoritesine, çok tanrıcılığa, katı kast sistemine⁵ ve kanlı kurbanlara karşıdır. Temel ilke olarak barışı ve huzuru öğütleyen bu din, Ahimsa'ya (şiddetsizlik) yani 'zarar vermeme' üzerine kurulmuş ve her türlü canlıyı öldürmeyi yasaklamıştır. Bundan dolayı hayvancılıktan uzak durarak daha çok ticaretle uğraşmışlardır [3].

³ Jainizm M.Ö. 8. yüzyıla kadar giden ve 23. Tirthankara Parsva'ya (Parshvanatha) dayanan bir geçmişe sahiptir. Parsva'nın ortaya attığı düşünceler 24. Tirthankara olarak kabul edilen Guru Vardhamana Jnatriputra yani Mahavira tarafından sistemleştirilmiş ve dinî hareket hâlini almıştır [3]. Kurucusu, Benares (Hindistan'ın Uttar Pradeş eyâletinde bir şehir)'te doğduğu kabul edilen ve Benares'li bir kralın oğlu olan Parsva'dır (M.Ö. 876 - M.Ö. 776). Parsva, Vardhamana ve Budda'nın hayat hikâyelerindeki büyük benzerlikler dikkat çekmektedir. Her üçü de Ksathriya (Prensler-Askerler) Kastı'na mensuptur. Parsva'nın kurduğu dinî harekette; öldürmemek (ahimsa), hakikati-doğruyu söylemek (suntra), çalmamak (asteya) ve affedici olmak ana kurallardır [3].

24. Tirthankara olarak kabul edilen Guru Vardhamana Jnatriputra yani Mahavira'nın babası Siddhartha bir rivayete göre Licchavis Kabîlesi'nin,diğer bir rivâyete göre ise Nata veya Naya Kabîlesi'nin reysidir ve Ksathriya (Prensler-Askerler) Kastı'na mensuptur [50]

⁴ Çok gelişmiş bir mitolojiye sahip olan Veda dininde, Rigveda'da belirtilen Veda tanrıları, dünya işlerinde oldukça etkin varlıklardır. Genel olarak 33 adet olan bu tanrıların bazıları şunlardır: Gök-Tanrıları (Mitra, Varuna vs.), Hava Tanrıları (Indra, Marutlar vs.) ve Yer Tanrıları (Agni, Soma vs.) [53].

⁵ Hinduizmde halkın ayrıldığı sınıflardan her birine Kast denir. Belli başlı 4 Kast vardır: 1 - Brahmanlar (rahip ve âlimler) 2 - Kşatriya (prensler ve askerler) 3 - Vaişya (tüccar, esnaf ve çiftçiler) 4 - Şudra (işçiler, sanatkârlar)

Şekil 1. M.Ö. 600. ve M.Ö. 265. yıllarında Antik Hindistan haritası [4]

İsmi kurucusu Buda'dan alan Budizm de aynı dönemlerde M.Ö. VI. yüzyılda Hindistan'da ortaya çıkmıştır. "Bouddha" kelimesi Sanskritçe bir kelime olup, aydınlanmış anlamına gelmektedir. 'Uyanan' anlamı da bulunan 'Buda' bir lakaptır. Bu lakap gerçeği bulduğu ve aydınlandığına inanıldığı için Gautama isimli kişiye verilmiştir. Genel anlamda aydınlanmış kişiler için de kullanılan Bouddha sözcüğü daha çok Budizm'in kurucusu Gautama için kullanılan bir unvandır [5].

Asıl adı Siddharta (amacına ulaşan), soyadı Gautama olan, M.Ö. 567 yılında günümüzde Nepal sınırları içerisinde kalan Himalaya eteklerindeki Lumbini bölgesinin Kapilavatsu kentinde doğan Buda, köklü bir aileye mensuptur [6]. Suddhodana Shakya (Sakya) kabilesi kralı olan babasının yanında büyüyen Buda, annesi Maya'yı kendisini doğurduktan yedi gün sonra kaybetmiştir.

Çocukluğundan itibaren dünyevi şeylere olan ilgisizliği ile dikkat çeken Buda, şefkatli, dindar, düşünceli bir kişi olarak tanınmıştır. Kabile prensi olarak rahat bir hayat sürmüş, 29 yaşında hakikati aramak için tüm yaşamını geride bırakarak yollara düşmüştür. Bu serüveni sırasında karşılaştığı tüm acı ve sorunları kefaret olarak gören Buda, yolculuğundan yedi yıl sonra, büyük Ganj'ın bir kolu olan Neraijara nehri kıyısında, şimdiki Gaya'da Bodhi veya Bo ağacının (bir tür incir ağacı) altında murakabe (Tanrı'ya bağlanarak çile doldurma) halinde iken aydınlanmaya erişmiş, daha sonra bu yer kutsal ziyaret makamı sayılmıştır. Bodha Gaya'da aydınlanmaya ulaşan Buda, "gerçeğe ulaşan" anlamında Buda veya Tathagata olarak tanınmış, M.Ö. 483 yılında

80 yaşında ölmüştür [7].

Buda'nın ölümünün (M.Ö. 483) ardından müritleri Buda'nın öğretilerini yaymaya başladığı Magadha⁶ (M.Ö.500 ve M.Ö.321) ve Kosala⁷ Krallıklarında (yaklaşık M.Ö.1100-M.Ö.500) Budizmi yaymaya devam etmişlerdir. Budizm'in tüm Hindistan'a yayılması ise Maurya kralı, Kral Asoka⁸'nın Budizm'i benimsemesiyle olmuş ve ilk büyük tapınaklar bu dönemde yapılmıştır.

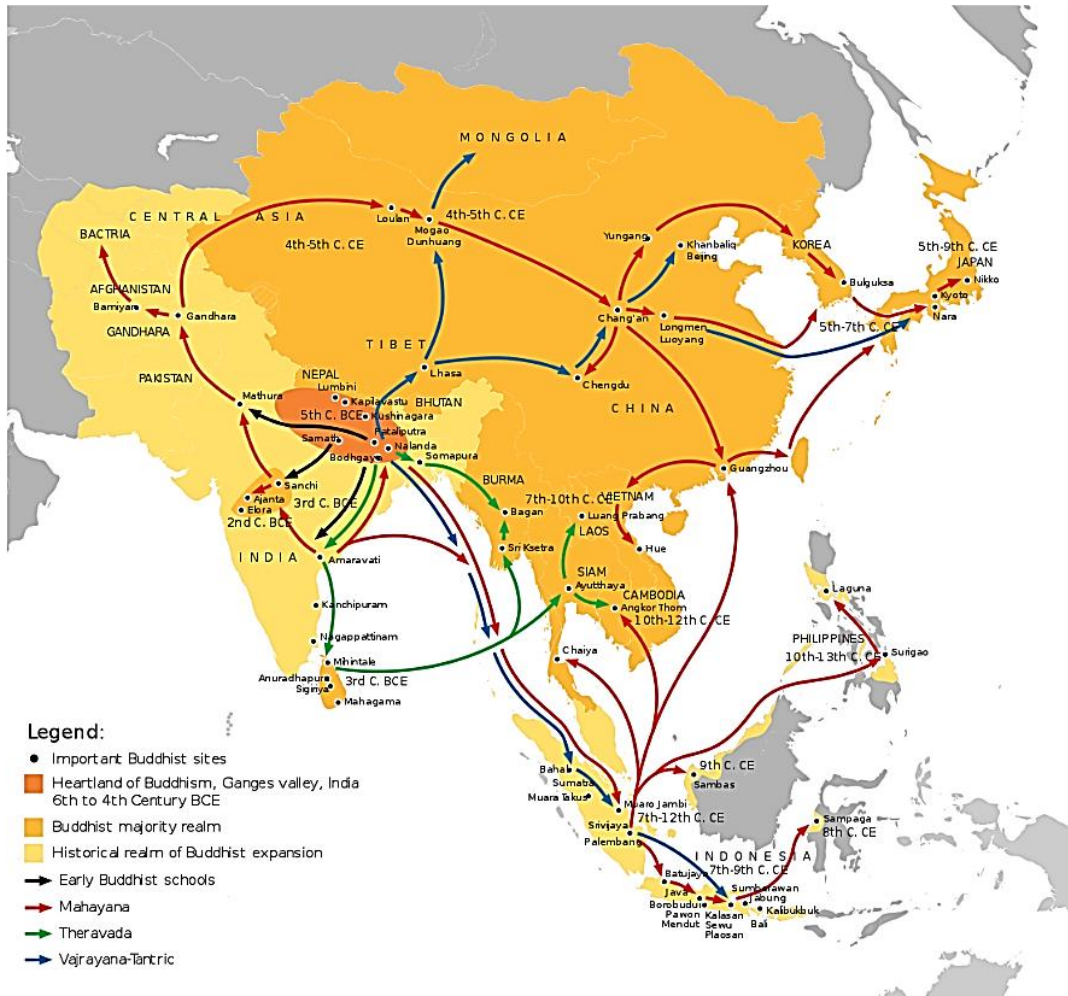
Budizm dininin Türkistan (Orta Asya) ile tanışması ise, M.S.30 yılında, Gandhara ve Pencab'ın hâkimiyetini ele geçiren Kuşan Krallığı'nın, M.S.78-120 yılları arasındaki hükümdarı olan Kral Kanişka döneminde olmuş ve Budizm altın çağını bu dönemde yaşamıştır. Budizm'in yayılması için iç Asya'da birçok keşiş tapınağı yaptıran Kanişka⁹ döneminde, Kuşan devletinin sınırları Hindistan'ın Madhyadeşa, Uttarapatha ve Aparanta bölgelerine kadar genişlemiştir. Budizm dünyaya, Hindistan'ın güneybatısından ve kuzeyde Orta Asya'dan Çin'e doğru iki yol üzerinden yayılmıştır. I. yüzyılda Keşmir'den başlayıp Pakistan'a ve Afganistan'a, III. yüzyıldan itibaren ise Endonezya'da yayılmaya başlamıştır. Budizm Çin'e IV. yüzyılda girmiş, oradan Kore'ye yayılmış; V. yüzyılda Birmanya ve Tayland'a, VI. yüzyılda Japonya'ya, VII. yüzyılda da Tibet'e ulaşmıştır [5] (Şekil 2).

⁶ Merkezi Ganj Nehri'nin güneyinde Bihar bölgesinde olan Magadha Krallığı'nın başkenti önce Rajagriha (günümüzde Rajgir) ve daha sonra Pataliputra (günümüzde Patna) olmuştur.

⁷ Kosala Krallığı günümüzde Kuzey Hindistan bölgesinde yer alan Geç Vedic Dönem (M.Ö. 1100. – M.Ö. 500.) krallıklarından biridir. Krallığın başkenti olan Ayodhya, Hindistan'ın Uttar Pradesh bölgesindeki Faizabad şehrindeydi.

⁸ Kral Asoka, M.Ö. 273. ile M.Ö. 232. arasında egemen olan Maurya Hanedanlığı'nın Hint imparatoruydu. Genellikle Hindistan'ın en büyük imparatorlarından biri olarak bahsedilen Asoka bir dizi askeri fetihten sonra günümüz Hindistan'ının bulunduğu alana hükmetmiştir. İmparatorluğu günümüz Pakistan'ını, Afganistan'ını ve İran'ın batısındaki topraklardan, Hindistan'ın doğusunda yer alan Bengal ve Assam eyaletleri ile güneydeki Karnataka eyaleti sınırları içinde kalan Mysore'a kadar uzanan bir alana yayılmıştır [8]

⁹ Kuşan İmparatorluğu'nun en önemli hükümdarı sayılan Kanişka'nın hüküm süreleri açısından farklı görüşler olsa da en önemli özelliği bazı tarihçiler tarafından Türk kökenli olduğu düşünülmektedir. Gerek etnik kökeni konusundaki varsayımlar gerekse askeri, siyasi ve idari alanlarda yaptığı faaliyetler açısından MS 1. Yüzyılda Hindistan'ın en önemli lideri kabul edilmektedir. Etnik kökenleri ile ilgili olarak, onun Vima Kadphises dönemi sonrası Kuşan Hanedanlığındaki otorite boşluğundan yararlanarak başa geçen bir Türk kabilesi lideri olduğu düşünülmektedir [47].

Şekil 2. Budizm'in doğuşu (koyu kırmızı), başlıca Budist alanları (koyu sarı), Budizm'in yayıldığı diğer alanlar (açık sarı), Erken Budist okulları (siyah ok), Ayrışmalar (kırmızı, yeşil, mavi oklar), [8]

2. 1. BUDİST VİHARALAR (MANASTIRLAR)

Güney Asya geleneğinde ve Budizm dininde önemli bir yere sahip olan manastırlar¹⁰, M.Ö. III. yüzyıldan itibaren Budist rahiplerin ilim ve öğretim merkezleri olarak kurulmuş ve 'Vihara'

¹⁰ Manastır kelimesi, 'tek, yalnız' anlamına gelen Grekçe 'Monos'tan kelimesinden türetilen ve münzevi (insanlardan kaçan, tek başına yaşamayı seven) yaşam tarzını benimseyenlerin (monachos, Yunanca'da 'keşiş') yaşadığı mekanları ifade eden 'monasterio' kelimesinin Türkçe'deki kullanımıdır [8]. Batı dillerine farklı biçimlerde geçen manastır kelimesi, (İngilizce, monastery; Fransızca, monastere vb.) Arapça'da daha çok Hristiyan manastırlarını ve bazen de keşiş hücrelerini ifade etmek için 'devr, deveran' (dönmek, dolaşmak, yönetmek) kelimelerinden türetilen 'deyr' (üzerinde oturlan yer, ev) kelimesi kullanılmaktadır, Keşişler ise aynı kökten gelen 'deyyar' veya 'deyran' kelimeleriyle ifade edilmektedir [8]

adıyla anılmaya başlamıştır. İlk öğretileri (Dharma¹¹) sözlü olan Buda'nın, zamanla etrafında birçok mürit toplanmış ve Budizm'i seçen rahiplerin kendisiyle birlikte dünyadaki her şeyi terk ederek eğitim ve konaklama için viharaları (manastırları) kullanmaya başlamalarıyla bu yapılar yaygınlaşmaya başlamıştır.

Budist manastır mimarisinin gelişiminde üç önemli aşama bulunmaktadır. İlk gelişen mimari stupa olmuştur. İkinci gelişen içinde öğrenci yurdu barındıran Budist manastırları olan viharalardır. Üçüncü olarak ise kutsal emanetlerden arındırılmış bir stupanın içinde bulunduğu toplanma odası olan Chaitya'dır [8]. Chaitya, içinde (kutsal emanetlerin bulunduğu) bir stupa bulunan, dini törenlerin yapıldığı toplantı odasıydı. Hristiyan bazilikalarına benzeyen dikdörtgen ya da dairesel planlı salonlar şeklinde de olabilirdi. Chaitya'nın merkezi konumdaki salonu, stupa etrafında tavaf yapılabilecek (kutsal bir nesnenin çevresinde dönülebilecek) şekilde düzenlenmişti. Chaityalar zamanla, Budist rahiplerin eğitim ve konaklamaları için yapılan viharaların içinde yer almaya başlamış ve rahip hücrelerine açılan merkezi mekanlar haline gelmiştir [9].

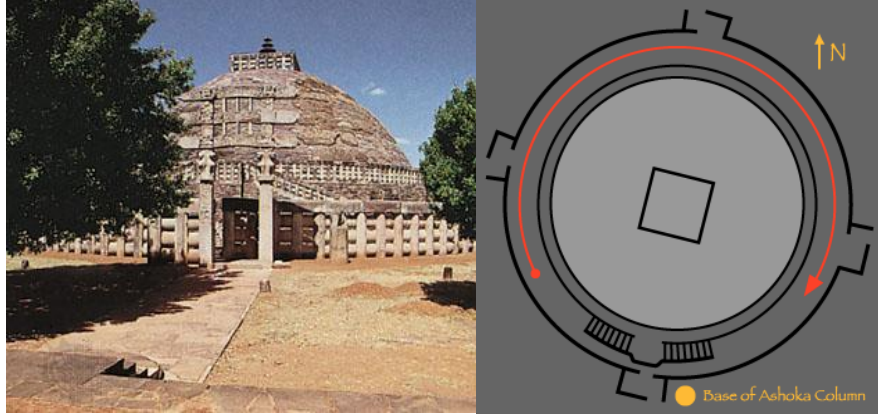
Sanskritçe'de 'yığın' anlamına gelen "stupa" kelimesi mezar höyüğü kurgan/tümülüs/mezar/kümbet/ anlamında kullanılmıştır. Stupaların gelişimi MÖ.2000'lere, neolitik döneme (cilalı taş devrine) Budizm ve Veda'lar öncesine kadar dayanmaktadır [9].

Stupa esasında Buda için bir gömü kurganıydı (tümülüs) ve ilk (orijinal) stupalar Buda'nın küllerini barındırmaktaydı. Buda'nın vasiyeti üzerine ölümünden sonra yakılan külleri nehre atılmamış, üç ayrı bölgedeki stupalara dağıtılmıştır [10]. Bu daha sonraki yıllarda bir gelenek haline gelmiş ve bu yapılarda ölen saygıdeğer kişi ile ilgili kutsal emanetler, onun kemikleri, külleri, kullandığı ya da giydiği eşyalar yer almıştır.

Budist stupalar zamanla önem kazanmış, barındırdıkları kutsal emanetlerden arınarak Buda'nın ve Budist ideolojinin sembolü haline gelmiş ve önünde meditasyon yapılan ibadet yerlerine dönüşmüştür [11]. İnşa edilen ilk stupa Orta Hindistan Sanchi'deki Büyük Stupa (Maha

¹¹ Hinduizm'in Dharma anlayışı esas alınarak, Dharma kavramı üç temel anlam üzerinde açıklanmaktadır: a) Dharma, âlemin özünde olan, âlemdeki dengeyi varlıklar arasındaki ilişkiyi sağlayan ezeli-ebedi prensiptir. b) Karma, samsara ve mokşa ile bağlantılı olarak Dharmanın yüklendiği diğer bir anlam da insanların insanlar ve diğer canlılar ile ilişkilerini düzenleyen ve Tanrı ile bir olduklarını idrak etmeleri amacıyla kurulmuş kurallar bütünüdür. Bireyin içinde bulunduğu sosyal statü ve içinde bulunduğu duruma uygun olarak davranması dharmanın yaygın olarak kullanıldığı anlamlardan biridir. Bu anlamıyla Dharma bireyin toplumsal, ahlaki ve kanuni sorumluluklarını ifade eder [52].

Stupa)'dır. MÖ. 3. yüzyılda Kral Asoka¹² tarafından tuğladan inşa edilen yapı, daha sonraki stupalar için örnek olmuştur (Şekil 4) [10].

Şekil 3. Büyük Stupa (MahaStupa), M.Ö 3.yy, Sanchi, Madhya Pradesh [12] ve planı [13]

Daha sonra keşişler için içinde öğrenci yurtları olarak kullanılan viharalar (M.Ö. III.-VIII. Yüzyılları arasında) inşa edilmiştir [8]. Keşişlerin toplu halde ruhban hayatı yaşayabilmeleri için inşa edilen viharalar, kutsal metinlerin okunup, çoğaltıldığı, aynı zamanda Budizm'in esaslarının öğretildiği yerlerdir [14].

Viharanın erken dönemi belirsizdir. Başlangıçta viharalar Budist Sangha rahiplerinin hayatlarını sürdürmelerinin zorlaştığı yağışlı mevsimlerde barınma ve konaklamaları için yapılmış ve geçici barınaklardan meydana gelmiştir. Budist rahiplerin en eski konutları muhtemelen sarp kayalıkların dışında, günümüze ulaşamayan geçici malzemelerle üretilmiştir. İlk Budist viharaları (manastırları) ticaret yollarının yakınında, yüksek arazilerde kayalara oyularak yapılmıştır.

En eski Budizm ve Jainizm metinlerindeki efsanelerde Buda, keşişlerinin mağaralarda yaşadıklarından bahsedilmektedir.^{[14][15][16]} Eğer bu kayıtlar sözlü anlatım geleneğinden gelmekteyse, Buda ve Mahavira zamanında mağaraların kesin önemini yansıtmakta ve mağara konut geleneğinin M.Ö.V.yüzyıla kadar dayandığını göstermektedir [15]

Günümüze ulaşan en eski viharalar, Hindistan'ın kuzeyinde özellikle Deccan'da görülen kayaya oyularak yapılmış komplekslerdir. M.Ö. II. yüzyıldan kalan mağara viharaların kökü Maurya İmparatorluğu dönemine (MÖ 322 - MÖ 185) dayanmaktadır.

¹² Asoka (M.Ö.300-232) Hindistan tarihinin en büyük İmparatorlarından ve Budizm tarihinin kilit isimlerdendir. Asoka, Budizm'in yayılmasında Buda dışında en etkili kişilerden biridir. M.Ö.273 yılında Asoka, dedesi Şandragupta Maurya'nın yolundan giderek fetihlerle ülkenin topraklarını büyümeye çalışmıştır. Kral Asoka hakkında etaylı bilgi için bakınız: [48] [51].

Budist kaya viharaların ilk örnekleri olan Ajanta mağaraları, ticaret yollarına yakınlığı ile dikkati çeken bugünkü Hindistan sınırları içindeki Maharashtra eyaleti, Aurangabad bölgesindedir. Antik Çağ'da (MÖ.7yy.- MS.5.yy) ve MÖ.3.yy- MS.480-650 yılları arasındaki farklı tarihlerde yapılan bu mağaralar Hindistan'daki Budist sanatın en önemli örneklerindedir [16] (Şekil 4).

1819 yılında Waghora Nehri'nin büyük boğazında avlanan İngiliz avcı subaylar tarafından keşfedilen bu alanda, 30 vihara bulunmaktadır. İlk dönemde yapılanlar, MÖ. II. yüzyıla tarihlenen ve Hīnayāna¹³ safhası olarak adlandırılan beş vihara (9,10 nolu yapılar) ile chaitya salonlarıdır (12,13,15 nolu yapılar). Daha sonra, MÖ.I. yüzyılda, Satavahana döneminde 8, 12, 14 numaralı viharalar yapılmıştır [17].

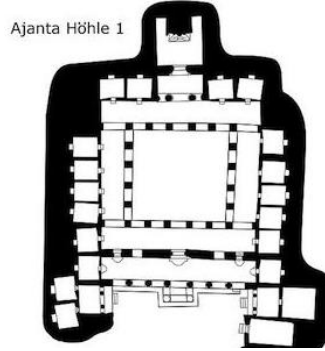
Şekil 4. Antik dönem Ajanta Mağaraları ve vaziyet planı (M.Ö. 2.-6.yy), Maharashtra, [18]

Ajanta manastırları içinde en eski dönemle tarihlendirilen yapı Vihara 10'dur (M.Ö. II. yy). Mağara (30,5 x 12,2 m), 39 sekizgen sütun sırasıyla üç geçide (pradikshana'ya) ayrılmış iki yan ve daha geniş orta sahnın ile mihrap (absid) biçimindeki ibadet yerindeki kaya stupasından oluşur. Mağarada ilki M.Ö. II. yüzyılda, diğerleri daha sonra IV. ve VI. yüzyılda yapılmış resimler bulunmaktadır.

¹³ Buda'nın ölümünden sonraki yüz yılda Budist Sangha teşkilatı genel olarak Hinayana ve Mahayana şeklinde iki ana kola ayrıldı. Mahayana (maha: büyük, yana: araba), köklü şekilde ahlak, doktrin, manastır hayatı ve Buda anlayışı konusunda Hinayana (hina: küçük, yana: araba)'dan ayrılır. Hinayanacılar, tabiat olarak muhafazakar olan eski gerçek Budizm'in takipçileridir. Hinayana Tanrı'nın varlığını inkar eden bir mezheptir. Hinayana'da Sangha (teşkilat) bulunur. Dharma Tanrı'nın yerini almıştır. Böylece o, pratikte Buda'ya ibadet etmeye izin verse bile, doktrinde Tanrı'yı inkar eder. Hayat sahibi bir Tanrı'ya bağlılık anlayışı yoktur.

Mahayana ekolü gelişmeci, uzlaştırıcı ve evrenseldir. O bize Tanrı, ruh ve insan kaderinin pozitif fikirlerini verir. Mahayana mezhebi salıkları "Boddhisatva" veya "Budalık" haline ulaşmaya çalışırlar. Mahayana'da Buda tapınma idolü olmuş ve en yüce varlıkla aynı sayılma durumuna gelmiştir. Mahayana mezhebi için Buda'nın merhamet ve bağışı, insanın evrensel kurtuluşuna da götürebilir. Mahayana askın bir gerçeğe inanır ve Buda onunla aynı kabul edilir. O, dünyanın en yüce gerçeklik olduğunu reddeder. Dünya olağanüstüdür, ancak sonuçta gerçek değildir.

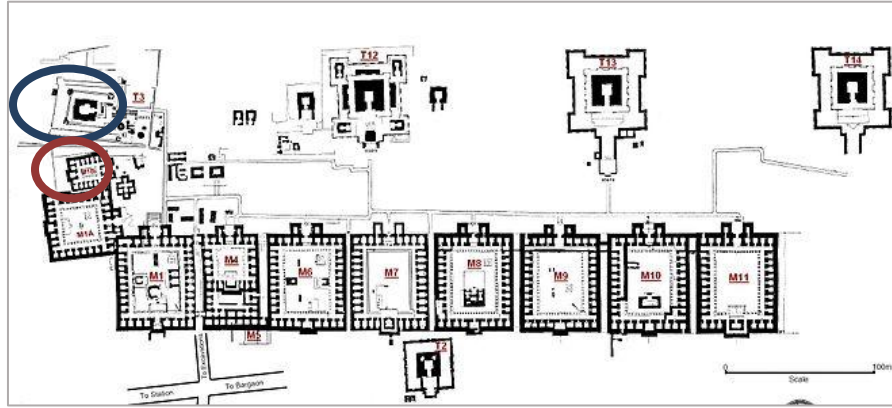
Geç dönem Ajanta viharalarından 4. ve 5. yüzyıl arasında yapılan Vihara 1, (Şekil 6). 35,7 x 27,6 m boyutlarında kare avlulu bir yapıdır. Kolonlu giriş sofasıyla ulaşılan revaklı avlu (19,5 x 2.82 x 4,1 m) ve etrafında 14 öğrenci hücresi bulunmaktadır.

Şekil 5. Ajanta Vihara 1, M.S. 4. - 5. yy, Maharashtra [19]

Zamanla gelişen Budist manastır mimarisi kapsamında kaya manastırları dışında gelişen kompleksler de bulunmaktadır. Bunların en önemlilerinden biri de Hindistan'da Bihar şehrinde, kuruluşu MÖ. IV. yüzyıla dayanan Nalanda Maha Vihara'dır. Buda hayattayken Pavarika korusunda ziyaret ettiği ve kaldığı küçük vihara yüzyıllar içinde genişletilmiş ve zamanla gelişecek olan büyük bir kompleks içinde yer almıştır [20].

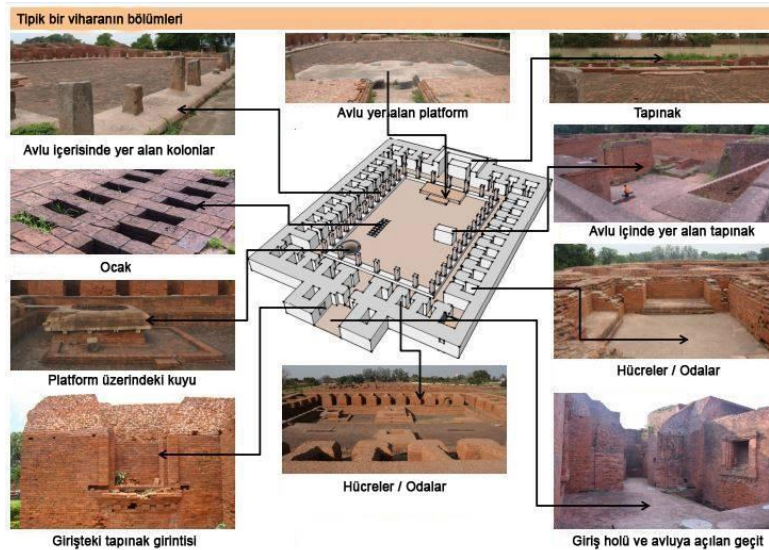
Farklı dönemlerde yapılmış içinde toplam 11 vihara ve 5 tapınak bulunan kompleksteki ilk tapınak (Tapınak No:3, mavi alan) Budizmi kabul eden ilk kral olan Mauryan İmparatoru Kral Aşoka (MÖ.273-MÖ.232) tarafından yaptırılmış ve daha sonraki eklerle son halini almıştır (Şekil 7). Nalanda Maha Vihara kompleksi en önemli gelişmelerini Gupta (III.-VI. yy) İmparatorluğu ve Pala İmparatorlukları (VIII.-XII. yy) döneminde yaşamıştır [20]. Kompleks V.-XI. yüzyılları arasında yaklaşık 800 yıl boyunca üniversite olarak kullanılan önemli bir bilim merkezi olmuş, dünyanın ilk uluslararası üniversitesi kabul edilmiştir [20].

Şekil 6. Sri Nara Maha Vihara kompleksi, Nalanda Üniversitesi, Bihar, Hindistan, M.Ö. 5. yy, Bihar, Hindistan [20].

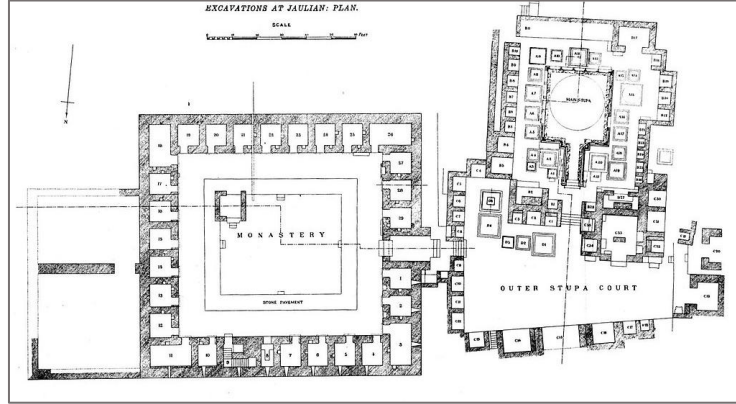
Rahiplerin eğitim almaları ve konaklamaları için yapılan viharaların ilki ilk yapılan tapınağın karşısında yer alan, Sakraditya¹⁴ tarafından yapılan vihara'dır (Site no: 1B, turuncu alan). Eklenen son vihara ise XI. yüzyılda Pala İmparatorluğu döneminde yapılmıştır [21](Şekil 6).

Nalanda Maha Vihara'da bulunan viharaların planları incelendiğinde tipik bir vihara planı şu şekildedir: eyvana benzer bir mekandan girişe gelmekte ve oradan da etrafi ayaklarla çevrili büyük avluya açılan eyvan şeklinde diğer bir mekana geçilmektedir. Ayaklı avlu etrafında öğrenci hücreleri yer almaktadır. Girişin karşısında avlunun karşısında tapınak yer almaktadır. Avludan tapınağa bir sekiden girilmektedir. Vihara içerisinde ayrıca fırın, ocak, kuyu gibi çeşitli ihtiyaçları karşılamak için gerekli birimler yer almaktadır (Şekil 8).

Şekil 7. Tipik bir viharanın bölümleri, Nalanda Maha Vihara örneği [21]

¹⁴ Asıl adı Kumaragupta olan Gupta İmparatoru (415-455).

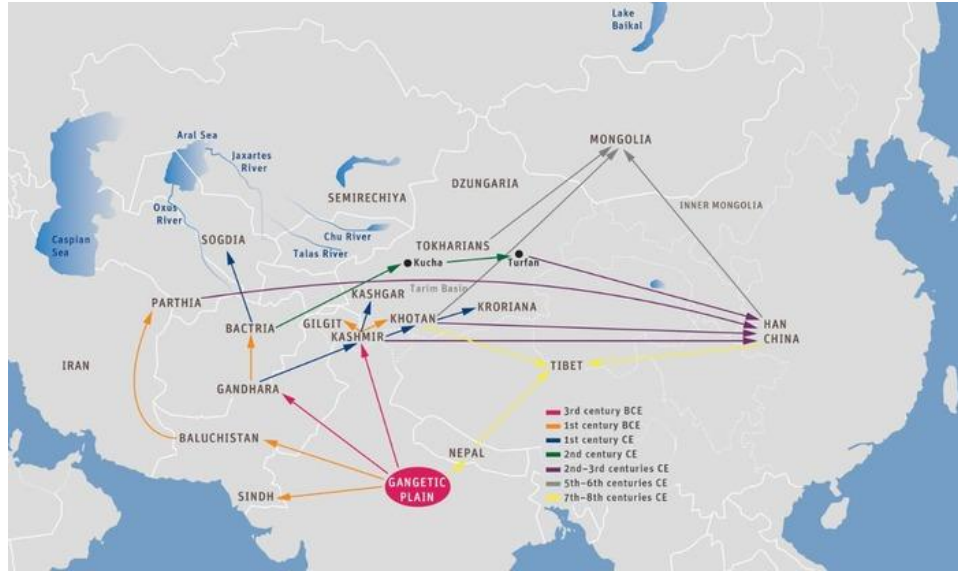

Şekil 8. Jaulian Budist Manastır kompleksi, 2.yy, Taxila, Pakistan [22]

Budizm, Hindistanda halka ait ve manastır hayatı için geniş alanlar gerektiren ilk din olmuştur. Kuşan İmparatorlu döneminde yaptırılan 28 hücreli Julian manastırı günümüze ulaşabilen örneklerdendir.

3. BUDİST TÜRKLER

Türklerin anayurdu olarak kabul edilen Orta Asya, Güney Sibiry, Doğu ve Batı Türkistan'ı içine alan, Tanrı dağlarının güneyinde ve Çingirya steplerinin kuzeyinde kalan bölgenin adıdır. İlk Çağ'da Orta Asya (Türkistan) Partia, Margiana, Harez, Sogdiana, Fergana ve Baktriana gibi bölgeleri kapsamaktaydı. Bu bölgeler genel hatlarıyla, batıdan doğuya doğru Hazar Denizi'nden Pamir Yaylası'na, kuzeyden güneye ise Aral Gölü'nden Hindukuş Dağları'na kadar uzanan bir alanın içinde kalmaktaydı. Günümüzde bu topraklar Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan, Güney Kazakistan, Kuzey Afganistan ve Kuzeydoğu İran sınırları içinde yer almaktadır. Pek çok uygarlığın hüküm sürdüğü Orta Asya'da İlk/Antik Çağ boyunca sırasıyla Persler (M.Ö. VI-4. yy.), Seleukoslar (M.Ö. IV.-III. yy), Baktrianlar (M.Ö. III.-II. yy), Partlar (M.Ö. III.-III. yy), Kuşanlılar (I.-V. yy) ve Sasaniler (III.-VII. yy) devlet kurmuşlardır [22].

Şekil 9. Budizm'in Orta Asya'ya yayılışı [23]

Dinleri gök, toprak ve atalara saygı gibi kültürlerden oluşan bir dine mensup Altay bölgesinden İç Asya'ya doğru yönelen Şaman Türkler, VI. yüzyılın ortalarında Orta Asya bozkırlarında varlıklarını yeniden hissettirmeye başlamışlardır.

Budizm'i ilk kabul eden Türk topluluğu Türkî Şahlar(665–850)'dir. Kuzeybatı Hindistan'da üçüncü yüzyılın ortalarından dördüncü yüzyılın başına kadar hüküm sürmüş ve daha sonra batıya doğru giderek bugünkü Afganistan'ın merkezine, oradan da beşinci yüzyılın ortalarında Kuzey ve Orta Pakistan'a yerleşmişlerdir. Hem Hinayana hem de Mahayana'nın karışımı bir Budizm anlayışına sahip olan Türki Şahlar, kendilerinden önce o coğrafyada yaşamış olan Kuşan ve Batı Göktürklerden miras alarak önceki dönemlerde kurulmuş manastırları korumuşlardır. Geç VIII. ve IX. yüzyıllar boyunca, Türkî Şahlar Tibet İmparatorluğu'na bağlı ve onların müttefiki olmuş, Budizm'in Tibet'te yayılmasına katkıda bulunmuşlardır [24].

Budizm'i kabul eden bir diğer büyük Türk topluluğu ise Türkî topluluklara adını veren Eski Türkler'dir. Doğu Göktürk İmparatorluğu, Moğolistan'da VI. yüzyılın sonundan VIII. yüzyılın ortalarına dek hüküm sürmüştür. Kraliyet himayeleri altında bulunan Hintli, Orta Asyalı ve Çinli ustalar çoğu Budist metni Eski Türkçe 'ye çevirmiş, Eski Türkçe 'deki bazı Budist teknik terimler ve kelimeler tüm Orta Asya'da standart kabul edilerek daha sonra Uygurlar ve Moğollar tarafından da kullanılmıştır. Eski Türkler kendi Budizm anlayışlarına eski geleneksel Türkî

tanrılar veya “tengri”lerle birlikte diğer Orta Asya toplulukların aşına oldukları Zerdüş tanrılarını da katmışlardır. Bu eklektik yapı Uygurlar ve Moğollar tarafından da devralınarak aynen korunmuştur [24].

Batı Göktürk İmparatorluğu da VII. yüzyılın başından VIII. yüzyılın başına dek Budizm’in büyük koruyucularından biriydi. Yöneticileri Özbekistan’da yeni manastırlar yaptırmışlardır. Batı Göktürklerin bir kolu olan Türgiş boyu VII. yüzyıl sonları ile VIII. yüzyılın başlarında Kırgızistan ve güneydoğu Kazakistan’da Budizm’in yayılmasında öncü olmuştur

VIII. yüzyılın başlarında Kırgızistan ve Kazakistan’da bulunan Türgiş devletinin yerini Budizm’i kabul eden bir başka Doğu Göktürk boyu ve Tibet’in müttefiki olan Karluklar almıştır. Karlukların bir kolu olan Karahanlılar, IX. yüzyılın ortalarında toprakları doğu Kırgızistan’dan Doğu Türkistan’ın güneybatısındaki Kaşgar bölgesine dek uzanan bir krallık kurmuştur. Karahanlılar neredeyse bir yüzyıldan fazla bir zaman boyunca Kaşgar Budizmi ve kendi şaman geleneklerinin karşımı olan bir inancı sürdürmüşlerdir [25].

Milattan sonraki yıllarda kurulan ilk Türk devletlerinden itibaren Türklerin, Çin ve Tibet bölgesi ile ilişki içinde olduğu bir yazıttan anlaşılmaktadır. Bu yazıtta ikinci Türk İmparatorluğu (Kutluk-II Göktürk- Devleti, 682–745) imparatorluğun ilk kağanlarının bilgeliğini öven ve onların Çin ve Tibet ile olan ilişkilerinden bahsedilmektedir. Doğu Türk Devleti’nde Çin Budizm’i ile temas kurulduğu gözlenmektedir. Çin kaynaklarında, Batı Wei Hanedanı’nın başkumandanı ve Kuzey Chou yönetiminin (556-581) kurucusu Yü-wen T’ai’nin, Ch’ang-an’da ve başka yerlerde çok sayıda ibadethane ve manastır inşa ettirdiği ve bu yapıların, hem Çinlilerin hem de Türklerin ortak kullanımı için yapıldığı anlatılmıştır. Ayrıca onun “Türklerin büyük kağanı, Mu-han (553-572)” için “Türk İbadethanesi” inşa ettirdiği ve Yü-wen T’ai’nin ikinci halefi, Mingti’nin (556-560) bu ibadethanenin kuruluşunu anma vesilesiyle bir yazıt diktirdiği belirtilmiştir [26].

Budizm’in yayılmasındaki en büyük katkı sunan topluluk ise Doğu Türkistan’daki (Xinjiang veya Sincan) Uygurlar’dır. IX. yüzyılda Moğolistan’dan bugünkü Kuzeydoğu Sincan’da bulunan Turfan bölgesine göç etmiş; Budizm’in bugünkü Özbekistan’ın Soğd bölgesinden gelen tüccar toplulukları, Turfan bölgesinin Toharistanlılar ile bölgedeki Çinli tüccarların sürdürdüğü inançların karma bir şeklini kabul etmişlerdir. Bu karma inanç sistemi Kaşgar ve Hotan dahil bugünkü Sincan bölgelerinde etkili olmuş ve Karahoca Uygur krallığı sayesinde tüm bölgeye yayılmıştır. Budizm, Uygurlar arasında XVII. yüzyıla dek varlığını sürdürmüştür [27].

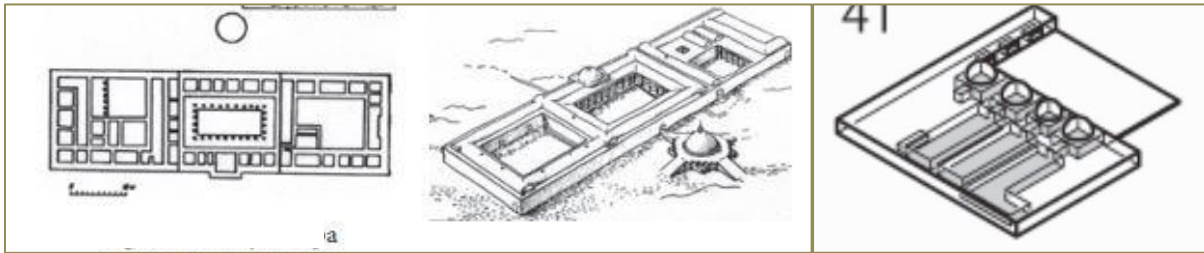
Uygurların diğer kolları da Budizm'i takip etmiştir. Bunlardan biri IX. yüzyılın ortalarında Moğolistan'dan Kırgızistan'ın kuzeybatısındaki Çu Nehrine gelerek buradaki Karlukların ve daha önceki Türgiş'leri izleyen kolu idi. Bir diğeryse Doğu Türkistan'da Kaşgar'dan göç ederek yüzyıl önce bölgeye yerleşmiş olan Karahan Türklerini izleyen ve Kaşgari Budizmi'ni benimseyen koldur. Sarı Uygurlar olarak bilinen Üçüncü grupsa, IX. yüzyıl ortalarında Tibet İmparatorluğu tarafından yönetilen bugünkü Çin'in Kansu eyaletine yerleşen koldur. Sayıca az olsalar da, Sarı Uygurlar bugün halen Tibet Budizmi'ni takip etmeye devam etmektedirler [28].

3.1. TÜRK-İSLAM MEDRESELERİNİN DOĞUŞU-NEVBAHARLAR

Medrese kelimesi, Sami dillerinde ortak kullanılan bir kelime olup, sözlükte "okumak, anlamak, bir metni öğrenmek ve ezberlemek için tekrarlamak" anlamına gelen Arapça 'ders' (dirase) kökünden türeyen bir mekân ismidir [29].

İslam medreselerinin plan formu hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. En bilinen görüş medreselerin plan tipolojisi ve işlevi bakımından Belh ve Buhara'daki Budist viharalardan etkilenecek kuruluğu görüşüdür. Bazı kaynaklarda Buhara şehrinin isminin Budist manastırlarında 'ilmin toplandığı yer' anlamına gelen 'Vihara' kelimesinden türediği belirtilmektedir [27]. Barhold ve E.Esin'in de belirttiklerine göre 'külliye' kavram ve yapısını, Müslüman Türkler Budizm'den almış olmalıdırlar.

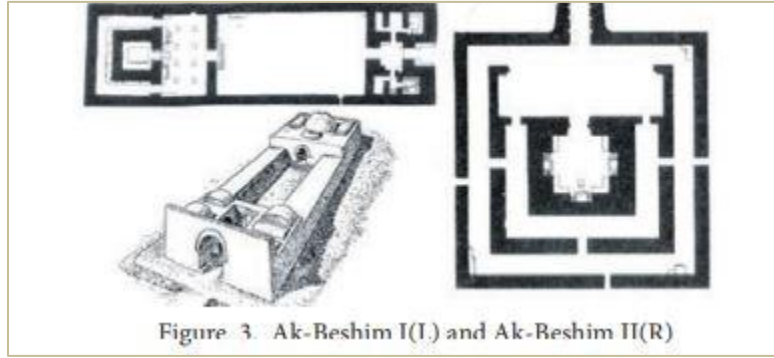
Milattan önceki yıllarda Budizm'in görülmediği Orta Asya'da (Türkistan'da), I. yüzyılda Yüeciler'in bir kolu olan Kuşanlar döneminde (30–375) Budizm yayılmaya başlamıştır. Bu yayılma, öncelikle Kuşanların egemen olduğu Orta Asya'nın Baktriana Bölgesinde¹⁵ (Toharistan'da) olmuş, [30] VII. yüzyılda neredeyse tüm Orta Asya'ya/Türkistan'a yayılmıştır [30].

Şekil 10. Fayaz Tepe(M.Ö. 1 yy) ve Kara Tepe (2. yy) Budist Manastırları, Termez Özbekistan [31]

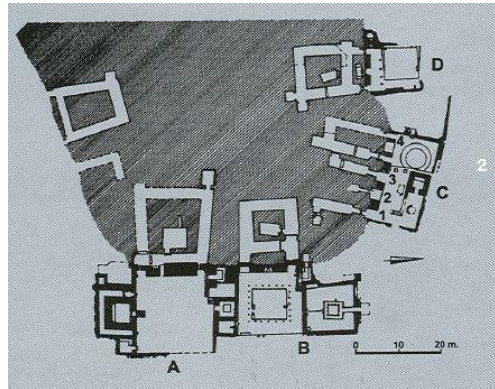
¹⁵ Baktriya ya da Toharistan, Hindukuş Dağları ve Ceyhun Irmağı arasında yer alan, merkezi bugünkü Belh şehri olan o dönemki adı ile Baktra / Balhika / Bahdi olan, Afganistan sınırları içindeki antik bir bölgedir.

Budizm'in Orta Asya'da yayılmasının nedenleri arasında, çeşitli etnik grupların bir arada bulunması, bölgenin hızla gelişmekte olan İpek Yolu üzerinde yer alması ve ticaret yollarına hâkim olan toplumlar tarafından güvenli ortamın sağlanması gösterilebilir. Orta Asya'da Uygurlardan önceki Türk dönemlerinde de Budist tapınaklarının bulunduğu bilinmektedir. Göktürkler döneminde Akbeşim şehrinde bulunan Budist tapınaklar bunun en önemli göstergelerindendir [32](Şekil 11).

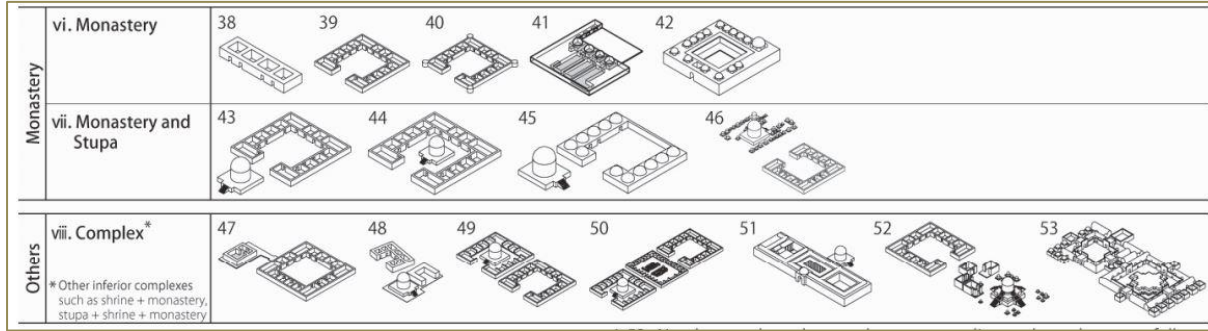
Şekil 11. Akbeşim I (8. yy) ve Akbeşim II (8. yy) Budist tapınakları, Çu Vadisi, Kırgızistan [31]

Budizm eğitiminin verildiği, yatılı rahiplerin kaldığı ve aynı zamanda gezici rahiplerin konakladığı, 'Buyan' veya 'Vihara' (manastır) adı verilen kurumların işleyişi, daha sonraki Türk medreselerine benzemektedir. Budist viharaların ilk örnekleri daha önce belirtildiği gibi kayalara oyularak yapılmıştır. Benzer şekilde Orta Asya Budist mimarisinde görülen mağara tapınaklar (Kara Tepe A, B, C, D kompleksleri) muhtemelen Hindistan'da M.Ö. 3. yüzyılda yapılmaya başlanan mağara tapınak geleneğine dayanmaktadır (Şekil 12) [30].

Şekil 12. Kara Tepe Budist Manastırları, M.S. 2. - 4. yy, Eski Tirmiz Şehri, Toharistan [30]

Ancak tapınakların asıl gelişimi Uygurlar döneminde olmuştur. Budizm’i kabul eden ilk Türk devletlerinden olan Uygurların en eski Türk gelenekleri, Maniheizm ve Budizm dinlerinin mimari karakterlerinin oluşumundaki etkisini yerleşik hayata geçmeleri sayesinde görebilmektedir. Budizm’in Uygurlar tarafından somut örnekleri olan ve Budizmle birlikte gelişen Budist külliyesi, Uygur kent mimarisinin temelini oluşturan ‘Ordu-Balık’ şehirlerindeki örneklerden anlaşılmaktadır [32].

Şekil 13. Orta Asya’da yer alan Budist manastırlarının mekan organizasyonunu gösteren şema [33]

İslamiyet’in kabulüyle birlikte Türkler ilk önce, Buyan adı verilen, Budist rahip ve yolcuların konakladığı, tıp ve din eğitimi alan öğrencilerle otacı denilen hekimlerin kaldığı, hakan veya hatunları tarafından vakıf olarak yaptırılan Budist külliyesi, vihara denilen manastırları kullanmışlardır. Budist külliyesi İslâm külliyesine dönüşmeye başlanmış, mescid-türbe şeklinde külliyesi ortaya çıkmıştır [32] [29]. İslam döneminde bu külliyelere ‘nevbahar’ denilmiş, kurulan yeni şehirler için veya yapılan yeni eklerle yenilenen şehirler için de ‘nevbahar’ kullanılmıştır (Şekil 13).

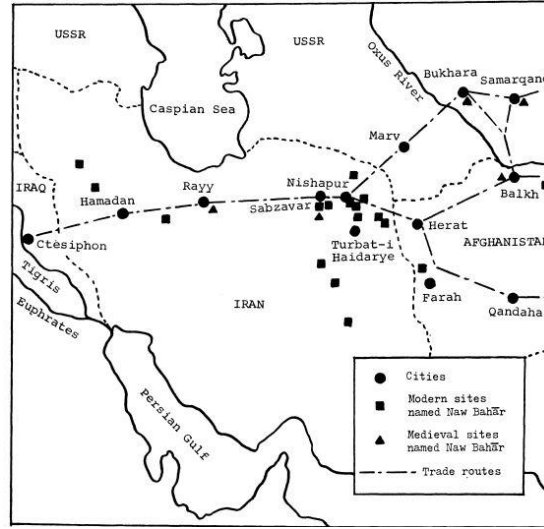
Uygurlar Belh, Buhara ve Semerkant gibi şehirlerdeki Budist manastırları kullanmaya devam etmiş, İslamiyet’in kabulüyle birlikte Türk-Budist Külliyesi denilen, ‘Nevbahar’ adındaki bu yapıları kurarak medreselerin ilk örneklerini vermişlerdir [34] (Şekil 14).

Şekil 14. 5-8. yy arasında Budist manastırı olarak kullanılan Nevbahar, Belh, Afganistan [35]

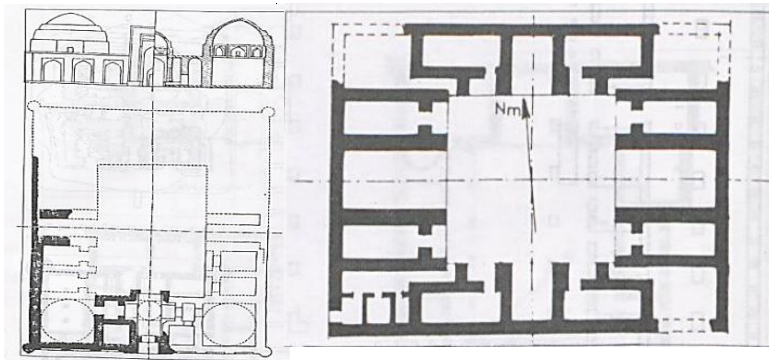
Soğd ve Baktriya, Orta Asya'da İslamiyetin yayıldığı en geniş bölgelerdir. Emevi Devleti (661–750), İslamiyeti yaymak için seferlere başlamış ve 663'de Belh şehrine kadar gelmişlerdir. Bu bölgede yer alan dönemin en önemli Budist eğitim merkezi olan Nava Vihara'yı ele geçiren Emeviler dini mabetlere müdahale etmemiştir. Buna örnek olarak İslam dininin hoşgörüsüyle, bölgeye 680 yıllarında ziyaret eden Çin Han İmparatorluğu'ndan bir hacı olan Yijing (I-ching), söz konusu manastırın Sarvastiva'da eğitim merkezi olarak çalışmalarını sürdürdüğünü rapor etmiştir [28]. VIII. Yüzyılda Afganistan'nın Belh şehrinde bulunan Nava Vihara'yı ziyaret eden Ömer İbnü'l Ezrak el-Kermanî, manastır hakkında bir yazı kaleme almıştır. El-Kermanî burada yapılan temel Budist gelenekleri İslami terimlere başvurarak açıklamış, buna göre ana tapınağı merkezinde küp şeklinde bir kaya bulunan, üzeri bezle örtülü, inananların tavaf ettiği ve önünde secdeye kapandığı bir yer olarak betimlemiştir [4]. Burada bahsedilen küp şeklindeki kayanın Stupa olduğu ve bölgenin geleneklerinde bir örtüyle örtüldüğü düşünülmektedir.

İlk medreselerin ne zaman inşa edildiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda Hz. Muhammed döneminde (610 - 632) Medine'de Kur'an öğretiminin yapıldığı Darülcürre adı verilen bir evin, medreselerin doğuşunda başlangıç olduğu ileri sürülürken; ilk yapıldığı tarihten itibaren bir eğitim ve öğretim kurumu olarak da görev yapan Mescid-i Nebevi'yi (622-623) ve orada bulunan Suffe medreselerini ilk örnek olarak kabul edenler de bulunmaktadır. Bunu destekleyenler, camilerin ayrı medrese binalarının yapılmasından sonra da dersane olarak kullanılmalarına devam edilmesini, kanıt olarak göstermektedirler [37].

Şekil 15. Orta Asya'da ki şehirleri, ticaret yollarını, Nevbahar şehirlerini gösteren harita, 10.yy [36]

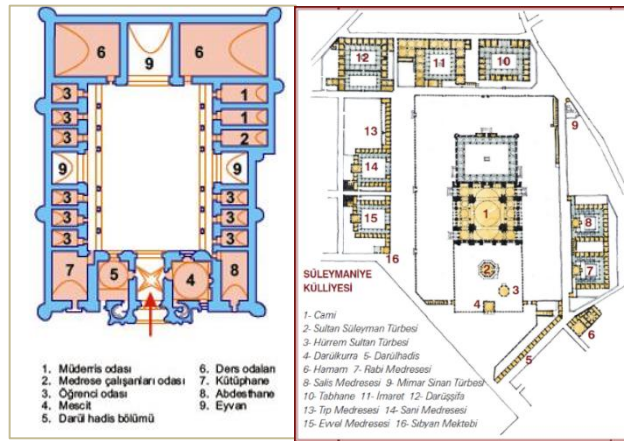
İslamiyet döneminde medrese denilen ilk yüksek eğitim-öğretim kurumları Şaş (Taşkent) Belh, Buhara, Semerkant, Nişabur ve Merv, Kokand, Yarkent, Kaşkar, Özkent, Oş gibi kentlerde açılmıştır [38]. Yapılan ilk İslam medreselerinden olan Karahanlı Hükümdarı İbrahim Tamgaç Han'ın 1066'da Semerkant'ta yaptırdığı medreseye gelir sağlamak için vakıflar tahsis ettiği, günümüze ulaşan vakfiyesinden anlaşılmaktadır. Bağdat'taki Nizamiye Medresesi'nden önce Horasan'da Nişabur başta olmak üzere Doğu İslam dünyasında otuzdan fazla medresenin kurulduğu bilinmektedir (Şekil 16).

Şekil 16. Karahanlı Hükümdarı İbrahim Tamgaç Han'ın Semerkant'ta yaptırdığı medresenin restitüsyonu solda; sağda Rey'deki Selçuklu Medresesi planı [39].

Türkiye medreseleri açık ve kapalı avlulu olarak sınıflandırılır. Selçuklu döneminde aydınlıklı bir kubbeyle örtülü kapalı avlulu Konya Karatay (1251), İnce Minareli (1265), Kırşehir'deki Caca Bey (1273) gibi anıtsal nitelikli medreseler yapılmıştır. 13. yüzyılın son çeyreğinde Sivas'ta Gökmedrese, Çifte Minareli Medrese ile Erzurum'daki Çifte Minareli Medrese cephelerinde çifte minareler bulunan açık avlulu medreselerdendir. Orta Asya medrese mimari geleneklerinin - Semerkant'ta Bibi Hanım (1404) ve Uluğ Bey (1420)- Türkiye'de de devam ettiği görülmektedir [40].

Osmanlı Dönemi'nde de Selçuklu medrese geleneği bazı değişikliklerle sürdürülmüştür. Bursa'da Lala Şahin Paşa (1339), Gümüşhacıköy yakınlarındaki Hacı Halil Paşa (1415) medreseleri bunlardan bazılarıdır.

Şekil 17. Sivas Gökmedrese ve Süleymaniye Külliyesi planı [39], [40]

XV. yüzyılda özellikle sultanların inşa ettirdiği büyük medrese yapılarında revaklı ve açık avlulu modelin simetrik plan biçimlenişi içinde gerçekleştiği görülmektedir. Bursa'daki Yıldırım (1399), Yeşil (1419) ve Muradiye (1426) medreselerinin yanı sıra İstanbul'daki Fatih medreselerinde de revaklı avlunun üç kenarına hücreler yerleştirilmiş, dördüncü kenarı da kubbeli dershaneyle ayrılmıştır. XVI. yüzyılda Mimar Sinan da Süleymaniye Medresesi gibi sultanlar için yaptığı medreselerde belirtilen plan ve tasarımların dışına çıkmamış, daha mütevazı ölçekli yapılarda ise, sıkışık şehir dokusu ve zorlayıcı topoğrafik koşullardan dolayı bu şemadan farklı olarak yapıyı en sağlıklı konuma taşıyacağı değişik düzenlemeler üzerinde durmuştur. Edirne'deki Selimiye Külliyesi'nde medreselerin cami tarafına hücre yerleştirmesi, Süleymaniye

Darülhadis Medresesi'nde tek kanatlı bir planlamaya yönelerek medreselerle cami arasında bağlantı kuran ve Üsküdar'daki Şemsi Paşa Külliyesi'nde ise "L" şeklinde plan kullanarak manzara faktörünü değerlendiren tutumu plan ve tasarımdaki farklılıkla birlikte tipolojik açıdan da medrese mimarisini zenginleştirmiştir [37].

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sonuç olarak M.Ö. IV yüzyılda bugünkü Kuzey Hindistan'da ortaya çıkan Budizm dini, Orta Asya'da I. yüzyılda Kuşan İmparatorluğu döneminde, ilk olarak Baktriana Bölgesi'nde (Kuzey Afganistan) yayılmaya başlamıştır. Buda'nın öğretilerini öğrenmek için inzivaya çekilen Budist Rahiplerin eğitim aldıkları ve konakladıkları yapılar olarak özellikle ticaret yolları üzerinde inşa edilen Budist kaya viharaların ilk örnekleri M.Ö. III. yüzyılda Budizm'in doğduğu bölge olan Magadha'da (Kuzey Hindistan) görülmüştür. Mimari karakteri 3 aşamada oluşan (Stupa, Chaitya, Vihara) oluşan bu kaya manastırların benzerleri, Budizm'in Türkler tarafından benimsenmesinden itibaren Orta Asya'da da başta Uygurlar tarafından kaya manastırları yapılarak devam etmiştir. Türklerin yaptığı bu kaya manastırların en önemli örneklerinden biri Uygurlara ait VIII. İle XIII. yüzyıllar arasında tarihlenen Bezeklik kaya manastırlarıdır. Kaya manastırlarında önemli bir yer tutan Budist rahiplerin kaldığı orta avluya açılan hücreler, V. yüzyılda Bihar'da yapılan ve dünyadaki ilk eğitim ve konaklama mekânı olan Nalanda Üniversitesi'nde de kullanılmış ve zamanla dünyadaki birçok toplumun mimarisine de yansıyan bir mekân tipolojisine dönüşmüştür.

Barthold'a göre, medreseler yüksek okul seviyesinde ilk defa Türkistan'da kurulmuş ve buradan İslam dünyasının diğer bölgelerine yayılmıştır. 17 tanesi Semerkant'ta bulunan X.-XII. yüzyıllardan kalma Türkistan'daki medreseler İslam dünyasına büyük ilim insanları kazandırmıştır. Barthold yazılarında aynı dönemlerde Samaniler zamanında Semerkant'ta 17 büyük medresenin, vihara okullarından etkilenecek inşa edilmiş olduğuna işaret etmekte [38] ise de, makalede bu bilgiye ilişkin kesin kaynaklara ulaşılamamıştır. Ancak kesin olarak bir belirtebileceğimiz şey, Türklerin Orta Asya'da İslamiyet'i kabul etmeden önce de çok sayıda Budist manastır yapısı görmüş olduğu ve bu kültürler arası etkileşimin bir şekilde mimariye yansımış olabileceğinin olası olduğudur.

Mekân tipolojilerinin Türklerin Orta Asya'dan dünyanın çeşitli bölgeleriyle etkileşimleriyle

birlikte Orta Asya Türkleri'nden Uygurların Nevbahar denilen külliyelerinden başlayıp, Osmanlı'nın da kullandığı medrese ve darüşşifa yapılarına kadar gelmiştir. Kùltürler arası etkileşimin en yoğun bölgelerinden olan Orta Asya'nın kültürel zenginliği bu bakımdan oldukça önemlidir.

KAYNAKLAR

- [1] S. L. Gürkan, Manastır, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, P. 558.
- [2] E. Büyükbahçeci, «Hint'te Kast Sisteminin İlk İzleri Ve Hint Edebiyatındaki Yeri,» Dctf Dergisi, Cilt 56, No. 2, Pp. 238-255, 2016.
- [3] G. Atasagun, «Jainizm,» Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, No. 21, Pp. 267-297, 2006.
- [4] A. Berzin, «Budist Ve Müslüman Dünyalarının Birbirlerinin Âdetlerine Ve Öğretilerine İlişkin Bilgilerinin Tarihsel İncelemesi,» e: <https://Studybuddhism.Com>, [Erişildi: 4 10 2018].
- [5] E. Z. Turan, Budizm'de Manastır Hayatı, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri (Dinler Tarihi) Anabilim Dalı, 2004.
- [6] L. B. (. Ruben), Eski Metinlere Göre Budizm, İstanbul: Okyanus Yayınları, 2000.
- [7] G. Tümer, Budizm, Türk İslam Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, P. 352.
- [8] K. Academy, Khan Academy, <https://Www.Khanacademy.Org/> [Erişildi: 4 10 2018].
- [9] S. H. Yule, A Narrative Of The Mission Sent By The Governor-General Of India, London: Library Of Congress, 1858.
- [10] Shambhalamaountain, Shambhalamaountain.Org, <https://Www.Shambhalamaountain.Org> . [Erişildi: 30 10 2018].
- [11] K. Shelby, «Khan Academy,» <https://Www.Khanacademy.Org> [Erişildi: 11 4 2017].
- [12] Great Stupas, <https://Global.Britannica.Com>, [Erişildi: 11 4 2017].
- [14] Ş. Gündüz, Keşiş, Türk İslam Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2002, pp. 322-324.
- [15] M. M. Williams, Vihara, Oxford: Oxford University, 1980.
- [16] W. M. Spink, Ajanta: History and Development Volume Four, Boston: Brill, 2009.
- [17] A. Shimada, Oxford Bibliography, 2014, <http://www.oxfordbibliographies.com>, [Erişildi: 2017].
- [19] W. M. Spink, Ajanta: History and Development Volume Four, Boston: Brill, 2009.
- [20] P. Kumar, «Studies in Medicine at Sri Nalanda Mahavihara,» Online International Interdisciplinary Research Journal, cilt 6, no. 2, pp. 5-6, 2016.
- [21] A. S. . India, Excavated Remains of Nalanda Mahavihara, Hindistan: Hindistan Kültür Bakanlığı.
- [22] İ. Çeşmeli, Antik Orta Çağ Tapınaklarında Tipoloji, Arkeoloji ve Sanat, no. 126, pp. 93-98, 2007.
- [23] Ç. Y. Ö. Alecander Berzi, Araçların Gelişinden Önce Orta Asya'daki Budizm, 2003. <https://studybuddhism.com/tr/>. [Erişildi: 10 4 2019].
- [24] A. Berzin, Moğol İmparatorluğu'ndan önce Budist ve İslami Kültürler Arasında Kültürel Etkileşim, 1996.
- [25] O. A. T. T. Dersleri, Wilhelm Barthold, İstanbul: Çağlar Yayıncılık, 1927.
- [26] H. J. Klimkeit, Türk Orta Asyasında Budizm, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, No. 93, Pp. 53-69, 1990.
- [27] M. Demirci, Türk-İslam Medeniyetinin İkinci Dalgası: Orta Asya'da Gelişen Bilim Ve Düşüncenin Dinamikleri (10-13. Yy), Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu, Isparta, 2007.
- [29] E. Taşdemirci, «Medreselerin Doğu Kaynakları ve ilk Zamanları,» Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, no. 2, p. 272, 1988.

- [30] İ. Çeşmeli, Budist Mimarisinin Orta Asya'daki Gelişimi, Mimarlık ve Dekorasyon, no. 196, pp. 76-84, 2010.
- [31] D. S. H. Young Jae Kim, Evolution, Transformation, and Representation in Buddhist Architecture,Architecural Research, cilt 13, no. 4, p. 43, 2011.
- [32] K. Özcan, Orta Asya Türk Kentleri Üzerine Bir Tipoloji Denemesi (8.yy'dan 13. YY'la kadar), Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak. Der. , cilt 20, no. 2, pp. 251-265, 2005.
- [33] S. O. Yuuka Nakamura, The Spatial Composition Of Buddhist Temples In Central Asia, Part 1:The Transformation Of Stupas, Intercultural Understanding, Cilt 6, No. 6, Pp. 10-13, 2016.
- [34] Y. Bedirhan, OrtaÇağ'da İpekyolu Hakimiyeti ve Türk Yurtları, Konya: Selçuk Üniversitesi, 1994.
- [35] A. Azad, The Beginnings of Islam in Afghanistan, Author, 2009.
- [36] R. W. Bulliet, Naw Bahar And The Survival Of Iranian Buddhism,British Institute Of Persian Studies, No. 14, Pp. 140-145, 1976.
- [37] N. Bozkurt, Medrese, Türk İslam Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, P. 324.
- [38] K. Mominov, Orta Asya'da Medreselerin Tarihsel Gelişimi Ve Felsefi Temelleri, Medrese Geleneği Ve Modernleşme Sürecinde Medreseler, Muş, Muş Alparslan Üniversitesi Yayınları, 2013, P. 408.
- [39] C. Cangül, Sinan'a Saygı, Çekül Vakfı,2015. <http://www.sinanasaygi.org>. [Erişildi: 4 10 2017].
- [40] T. Eğitim, Dersimiz Tarih, 2015. <http://dersimiztarih.net> [Erişildi: 04 09 2017].
- [41] N. Ş. Doğan, Ortaçağ'da Anadolu'nun Eğitim Mekanları: Selçuklu Medreselerinden Darüşşifalarından Örnekler, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H.U Journal Of Education), Cilt 28, No. 2, Pp. 429-443, 2013.
- [42] F. Emecen, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Fetret Dönemine,Türkler Ansiklopedisi, 49. Bölüm, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, Pp. 15-32.
- [43] E. Esin, Farhar-I Halluh (Karluk Budist Sanati),Türkiyat Mecmuasi, Cilt 18, Pp. 2-3, 1976.
- [44] H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca, Türkler, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- [45] M. Hattstein ve P. Delius, İslam Sanatı ve Mimarlığı, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2007.
- [46] H. İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- [47] Y. Kayalı, «Hindistan Kuşan İmparatorluğunun Yükselme Dönemi Ve Kral Kanişka (Ms 78-99),» Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi , Cilt 2, No. 55, Pp. 189-204, 2015.
- [49] A. İplikçi, Felsefi Düşüncenin İlk Metinleri: Upanişadlar, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, 2015.
- [50] D. Dinleri, Jainizmin Kurucusu Mahavira'nin Hayati Ve Öğretileri, 2015 <Http://www.Dunyadinleri.Com>, [Erişildi: 04 09 2017].
- [51] M. H. Turgut, Gupta İmparatorluğu: Hindistan'ın Altın Çağı (MS 4-6. YY), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Hindoloji) Anabilim Dalı, 2009.
- [52] İ. Uğurlu, Bati'dan Gelen Doğu Kökenli Akımlar Ve Türkiye'deki Faaliyetleri, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dinler Tarihi Bilim Dalı, 2011.
- [53] R. Louis, Hinduizm, İstanbul: İletişim yayınları, 1993.